

ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНОГО ПОРЯДКУ В УКРАЇНІ: АКТУАЛЬНІСТЬ ТА ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ

FORMATION OF COMPETITIVE ORDER IN UKRAINE: TOPICALITY AND MAIN PRINCIPLES

Василь МАГАС,
кандидат економічних наук,
докторант Львівського національного
університету імені Івана Франка

Vasyl' MAHAS,
Ph.D. in Economics,
doctoral student at Ivan Franko
National University of L'viv

Гібридна війна Росії проти України у повній мірі виявила внутрішні загрози для національної безпеки, пов'язані із загальною неефективністю економіки та системи державного управління, корупцією, розкраданням суспільних фондів, засиллям організованих економічних інтересів тощо. Не відомо, як би розвивалася ситуація, коли не було б суттєвої міжнародної підтримки. Але кредит довіри з боку дружніх країн рано чи пізно буде вичерпаний. Критична ситуація вимагає швидких та ефективних системних змін.

Головною проблемою державної економічної політики в Україні є відсутність її цілісного теоретичного обґрунтування, що задавало б чіткі критерії оцінки тих чи інших політико-економічних заходів. Саме цим зумовлена її непослідовність, несистемність та неефективність. Водночас така політика неминуче стає уразливою щодо різного роду впливів з боку як внутрішніх, так і зовнішніх організованих інтересів, а також є сприятливим підґрунтям для поширення різного роду політиканства та соціального популізму. Цим можна також пояснити і відсутність так званої політичної волі здійснювати необхідні зміни. Тому, на наш погляд, створення цілісної теорії державної економічної політики, яка б відповідала нинішній українській специфіці, є ключовим завданням вітчизняної економічної науки.

За відсутності теорії, яка б дозволяла системно характеризувати зміст та напрями вирішення існуючих економічних та соціальних проблем, неминучими постають спроби їх постатейного (окремішнього) розгляду. Як наслідок, вирішення окремих питань економічної політики (грошової, фінансово-кредитної, бюджетної, податкової, інвестиційної, аграрної тощо) віддано на відкуп вузьким фахівцям. Цілком очевидно, що спроби розрізненого розв'язання економічних проблем можуть давати окремі результати, проте не можуть бути ефективними. Адаже ефективною може бути тільки системна економічна політика. Тобто окремі політико-економічні заходи у процесі взаємодії повинні доповнювати та посилювати потрібні ефекти. У жодному разі вони не повинні суперечити один одному чи породжувати небажані тенденції.

Крім цього, потрібно зауважити, що в абсолютній більшості наукових публікацій роль головного суб'єкта та основної рушійної сили позитивних змін в економіці відводиться державі, а точніше – уряду. При цьому, як правило, основне завдання уряду вбачається не в забезпеченні інституціональних умов, які дозволили б у повній мірі розкрити потенціал ринку, а в підміні ринкового механізму розподілу економічних ресурсів та координації економічного процесу різними формами державного регулювання.

Мета статті – розкрити актуальність та основні принципи формування конкурентного порядку в Україні. Домінування згаданого підходу пояснюється глибоко закоріненими в українській економічній науці та практиці традицій «соціальної інженерії» та телеологічної парадигми розгляду соціально-економічних проблем. У постсоціалістичний період вони знайшли додаткове теоретичне підкріплення кейнсіанськими ідеями макроекономічного регулювання та політики галузевого дирижизму.

В основі телеологічної парадигми лежить гносеологічна позиція, яка не ставить під сумнів можливості повного оволодіння необхідною інформацією та ефективного її використання задля досягнення визначених цілей. Напрацювання австрійської економічної школи, зокрема теорія розсіяного знання, ринку та конкуренції лауреата Нобелівської премії Фрідріха фон Гаєка, переконливо доводять гносеологічну неспроможність такого підходу. Це пов'язано із тим, що в суспільстві із розвинутим поділом праці економічна інформація (про потреби, економічні ресурси, напрями та способи їх використання і т.п.) розпорошена між окремими індивідами, тому жоден колективний орган не здатен оволодіти нею у всій повноті. Непереборні труднощі централізованого оволодіння цією інформацією полягають у тому, що, з одного боку, не вся вона надається для викладу у вербальній формі, а з другого боку, сам індивідуум, який є носієм інформації, не в стані до кінця усвідомити всю повноту та важливість знань, а також навиків та вмінь, якими він володіє. Ключова роль у виявленні цих неявних індивідуальних знань належить конкуренції. Адаже саме конкуренція спонукає кожного індивіда до розкриття як уже набутих ним знань, так і до пошуку нових, якими ще ніхто не володіє. Тому Ф.Гаєк називає конкуренцію «процедурою для відкриття таких фактів, які без звернення до неї залишалися

би нікому не відомими або в крайньому разі не використовуваними» [5].

Звідси випливає важливий методологічний висновок, що політика, спрямована на формування та підвищення ефективності функціонування економічної системи, в основі якої лежить інститут індивідуальної свободи та гносеологічні можливості якої перевищують можливості пізнання будь-якого колективного органу, неможлива без опори на певні принципи. Як зазначає Ф.Гаєк, «ми не здатні побудувати прийнятне для нас суспільство, просто складаючи разом окремі елементи, які здаються нам прийнятними. Хоча, мабуть, всі корисні вдосконалення мають бути поступовими, але якщо окремі кроки не спираються на сукупність послідовних принципів, результатом майже неодмінно буде придушення індивідуальної свободи» [3, с. 87].

У статті нинішня економічна система України розглядається як система корпоративного ринку, яка є нестійкою проміжною формою між централізованою системою та конкурентним порядком. Єдиним перспективним напрямом подальшого розвитку України є формування конкурентного порядку. Реалізація конкурентного порядку можлива за умови, якщо державна економічна політика відповідатиме певній системі принципів. Основними принципами політики конкурентного порядку є відміна абсолютної більшості обмежень для конкуренції, стимулювання конкуренції та примусовий розпуск владних економічних формувань.

The current economic system of Ukraine is considered in the article as a system of commercial market being an unsteady intermediary between the centralized system and the competitive order. The only promising direction of further Ukraine's development is formation of a competitive order. Implementation of a competitive order is possible provided that state economic policy conforms to certain principles system. The main principles of the competitive order policy are as follows: abolishment of absolute majority of restrictions for competitiveness, promotion of competitiveness and compulsory liquidation of economic entities.

Нинішня плачевна українська дійсність теж не менш переконливо підтверджує неспроможність такого підходу.

З іншого боку, будь-якому уряду неминуче доводиться діяти і приймати рішення в умовах неповної визначеності. Водночас розробка економічної політики та її практична реалізація вимагає залучення вузькофахових спеціалістів різних галузей. За таких обставин забезпечення послідовності та системності урядових рішень можливе лише за умови попередньої оцінки їх правильності в принципі, а потім уже в деталях. Тут спрацьовує відоме методологічне правило – знання принципів звільняє від необхідності знання деяких фактів. Особливо це стосується рішень, які призводять до змін системного характеру.

Поряд із цим вимога дотримання визначених принципів накладає обмеження щодо прийняття тих чи інших урядових рішень. Цим самим задається певна логіка і послідовність дій уряду. Відсутність же таких обмежень надає нічим не обмежену волю вузьким спеціалістам урядового апарату керуватися власними критеріями доцільності. І тоді цим вузькофаховим знанням виявляється неможливо протиставити жодні аргументи. Крім того, відсутність загальновищезначних обмежень у діяльності чиновника створює передумови для подальшого неконтрольованого нарощення функцій та розростання державного апарату. Також важливо підкреслити й те, що вимога дотримання певних принципів обмежує вплив організованих інтересів на прийняття урядових рішень.

Наявність принципів також полегшує вирішення організаційних проблем здійснення перетворень системного характеру, зокрема, формування ефективного уряду. Адже саме на базі принципів стає можливою розробка загальної концепції економічної політики. Концепцію може розробляти інтелектуальне ядро із числа політиків, науковців і практиків, які знають стан української економіки, розуміють і поділяють визначені принципи. Лише після цього політики вони можуть формувати уряд. У свою чергу урядова команда, керуючись принципами та прийнятою концепцією державної політики, розробляє програму діяльності уряду. Програма діяльності уряду деталізує і конкретизує прийняту концепцію політики. Її мета – забезпечити реалізацію прийнятої концепції політики виходячи із наявних ресурсних та політичних обмежень. Лише така програма діяльності уряду може мати системний характер. І лише завдяки наявності обґрунтованих принципів політики уряду стає можливим контроль за його діяльністю з боку суспільства.

Таким чином, дотримання послідовності: 1) визначення із принципами; 2) розробка концепції; 3) формування команди та 4) розробка програми її діяльності – єдиний порядок формування та механізм забезпечення системної та ефективної державної політики. При цьому варто зауважити, що ні затверджена програма коаліційного уряду України, ні президентська Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», ні так звані реанімаційний пакет реформ не відповідають зазначеним вимогам. У кращому разі вони відображають власне бачення їхніх авторів та/чи упорядників. Оскільки системно мислячих людей є не так багато, і їх формували колективно, то, швидше за все, згадані програми є звичайною компіляцією ідей і пропозицій. І, щонайгірше, ці програми є результатом компромісів інтересів. Тому рано чи пізно неминучі розбіжності інтересів унеможливають реалізацію таких програм.

Виходячи із вищесказаного, можна зробити висновок, що теоретичне підґрунтя економічної політики потрібно розглядати як сукупність принципів, які, опираючись на методологічно сумісні економічні доктрини, становили б систему критеріїв оцінки політико-економічних заходів на етапі їхньої підготовки та в процесі їх реалізації з метою забезпечення формування конкурентоспроможної економічної системи.

Першим кроком на шляху до формування науково обґрунтованої державної економічної політики мало б стати виділення ключових ознак та факторів, які визначають стан та особливості функціонування економічної системи України. На наш погляд, ключовою проблемою та системною характеристикою економіки України є ви-

сокий рівень монополізації ринків та концентрації економічної влади загалом. Оскільки конкуренція в таких умовах не може ефективно виконувати регулюючу функцію, узгодження економічних інтересів між окремими корпоративними угрупованнями та їхніми окремими учасниками відбувається, за висловом Ф.Гаєка, у рамках так званої торгово-переговорної демократії [4, с. 122]. Це не тільки вимагає значних трансакційних витрат, але й при подальшому звуженні координуючої ролі конкуренції веде до зростання значення уряду як арбітра при вирішенні конфліктних питань. Прикладом може слугувати регулярна практика укладання різного роду домовленостей уряду із ключовими гравцями на монополізованих ринках. Зокрема, за участі Кабінету Міністрів України з початку 2000-х, коли в Україні остаточно сформувалася нинішня олігархічна система, регулярно ведуться перемовини та періодично укладаються так звані меморандуми із підприємствами гірничо-металургійного комплексу, цементної та нафтохімічної галузі, електрометалургійними підприємствами, зернотрейдерами, виробниками цукру. Предметом переговорів є ціни на сировину та готову продукцію, квоти виробництва чи експорту, податкові пільги, прями бюджетні вливання, валютні курси і т.д. Саме таким чином відбувається пряме втручання у функціонування ринків з боку організованих економічних інтересів. Зрозуміло, що учасники конкурентних ринків фактично не мають шансів на вибіркоче поліпшення умов свого функціонування.

Відомо, що будь-яке організоване економічне угруповання з часом починає претендувати на здобуття і політичної влади. В Україні довготривале збереження згаданої практики призвело до зрощення політичної й економічної влади та цілеспрямованого використання інструментів державної влади задля задоволення інтересів крупного капіталу. Тому цілком погоджуємось із висновком Світового банку, що «внутрішній ринок України страждає від браку конкуренції, а отже, від браку тиску щодо інновацій. ... У багатьох випадках конкурентні бар'єри зумовлені державним регулюванням і правоохоронними заходами. Підприємства, які вже працювали на ринку, та державні чиновники вступали в таємну змову, ускладнюючи вихід на ринок нових підприємств і ділячи між собою відповідну ренту. Однак відсутність конкуренції є основною причиною низької продуктивності в економіці України та, відповідно, найбільшим бар'єром для подальшого зростання» [2].

Зростання регулюючої ролі уряду вимагає все більшого розширення прав і повноважень державної влади. Так поступово руйнується вільне суспільство і закладаються підвалини тоталітаризму. Ілюстрацією цих добре відомих для економістів теоретичних викладок може слугувати факт зміцнення та концентрації влади донецького клану у 2010-2013 роках.

Потрібно зауважити, що ця порочна практика зберігається й понині. Владні економічні угруповання, самостійно здійснюючи і впливаючи на урядову політику у сфері цін, податків, бюджетних витрат і т.д., продовжують свавільно втручаються в плани інших суб'єктів ринкового процесу, цим самим ставлячи себе над суспільством. Переконливим підтвердженням цього став організований обвал гривні у лютому 2015 року, коли курс долара США злетів до 38-40 гривень. Або ж установлення неприйнятних цін на газ для більшості населення, що, в поєднанні із системою субсидій на житлово-комунальні послуги, практично відтворює схеми 90-х років, коли відбувалося становлення газових олігархів. Кому, як не інтересам великого бізнесу та корупціонерам вищого рангу, відповідає збереження старих схем неринкового перерозподілу ресурсів на основі прямих бюджетних субсидій, спеціального режиму оподаткування ПДВ для аграрного бізнесу, нульової ставки ПДВ на експортовану продукцію і т.д.?

Нестійке проміжне становище між конкурентним порядком та централізованою системою, коли регулювання економічними процесами здійснюється владними економічними угрупованнями один із найзначніших фундаторів сучасної німецької економіки Вальтер Ойкен характеризує термінами «групована анархія», «груповий егоїзм» [1, с. 98, 244, 321]. Подібну ситуацію, коли конкуренція в більшій чи меншій

мірі пригнічується, а планування опиняється в руках у незалежних монополій, що контролюють окремі галузі, Ф.Гаек називає «синдикалістською» чи «корпоративною» формою організації економіки [6, с. 63]. За аналогією, зважаючи на високий рівень монополізації української економіки та концентрації економічної влади в окремих територіальних, галузевих та кланових угруповань, зрощення влади і бізнесу та спроможність організованих економічних угруповань впливати на діяльність органів державної влади, економічну систему України можна характеризувати як «систему ринку корпоративних організованих інтересів» чи «систему корпоративного ринку».

Якщо виходити саме із такого розуміння природи нинішньої політико-економічної системи, то суть реформ в Україні має зводитися до обмеження політичної й економічної влади і вивільнення простору для економічної свободи та конкуренції. Адже, за словами В.Ойкена, «в кінцевому підсумку залишається просто вибір між централізованим регулюванням суттєвої частини економічного процесу на основі принципів централізованого керованої економіки і конкурентним порядком» [1, с. 325-326].

При цьому конкуренції належить ключова роль. Адже саме конкуренція є необхідною умовою свободи, ефективної ринкової економіки та правової держави. Конкуренція також є найефективнішим засобом позбавлення влади. Саме цим можна пояснити те, чому справжні реформи в Україні так і не розпочалися, – сприяння конкуренції суперечить інтересам нинішньої політичної та економічної верхівки. Від неї вимагається неможливе – вона повинна звільнити суспільство від самої себе.

Задля свободи, ефективної ринкової економіки, недопущення подальшого погіршення ситуації, коли організовані владні угруповання контролюватимуть не лише все більшу частину економіки, а й визначатимуть усі інші сфери суспільного життя, щоб суспільство і кожна окрема людина не відчували безпорадності перед їх впливом та невпевненість у майбутньому, не залишається нічого іншого, як загнудати вахханалю цих груп і поставити їх під контроль конкуренції.

Першим кроком на цьому шляху є об'єднання суспільства навколо індивідуалістичної системи цінностей свободи і конкуренції та проголошення політичного курсу на формування конкурентного порядку на основі розширення умов для конкуренції, створення ефективного механізму запобігання утворенню монополій та недопущення будь-яких проявів нечесної конкуренції як в економічному, так і в політичному житті.

В.Ойкен наводить два основні принципи державної економічної політики, спрямованої на формування конкурентного порядку. Перший принцип – «політика держави повинна бути націлена на те, щоб розпустити економічні владні угруповання чи обмежити їх функції. Будь-яке укріплення владних угруповань посилює падіння неофеодального авторитету держави» [1, с. 427]. Другий принцип – «політико-економічна діяльність держави повинна бути спрямована на створення форм економічного порядку, а не на регулювання економічного процесу» [1, с. 429]. Послідовна реалізація першого принципу повинна призвести до руйнації нинішньої системи корпоративного ринку. Реалізація другого – до позбавлення держави значної частини регулюючих функцій, скорочення державного апарату й розширення на цій основі рамок економічної свободи та зростання регулюючої ролі конкуренції.

Враховуючи українські політичні та економічні реалії, найбільш ефективним, швидким і реальним способом формування конкурентного середовища є створення внутрішнім монополіям конкуренції з боку іноземного капіталу. Встановлення зовнішніх тарифних бар'єрів є фактором, який закладає поживне підґрунтя для формування монополій, а в умовах України є чинником, який унеможливує демонополізацію. Тому пропонується радикальний хід – скасувати абсолютну більшість існуючих зовнішніх тарифних обмежень. Ця пропозиція в корені суперечить політиці нинішнього уряду, який зумів ще більше розширити зовнішні тарифні бар'єри на шляху конкуренції.

Поряд із цим необхідно забезпечити найсприятливіші економічні й соціально-політичні передумови для інвестиційної діяльності на основі мінімізації податків, децентралізації та суттєвого скорочення регулюючих функцій державного апарату. Не можна сподіватися на те, що ринок стане «цивілізованим», якщо питаннями його регулювання займаються «нецивілізовані» державні структури, які, як показує практика, в нинішніх політико-економічних умовах «цивілізуванню» не піддаються. Присутність влади потрібно залишити лише там, де вона необхідна, і лише там, де вона може бути ефективною і контрольованою. При цьому ключовим завданням держави є забезпечення стабільності національної валюти та захист прав власності й конкуренції.

ВИСНОВКИ

Економічна система України характеризується як система корпоративного ринку (групової анархії, групового егоїзму тощо). Система корпоративного ринку в принципі не може бути ні ефективною, ні справедливою. Практика показує, а економічна наука доводить нестабільність системи ринку «групової анархії» та стабільність економічних систем, які базуються або на конкуренції, або на централізованому регулюванні. Тому суть вибору, який повинно зробити українське суспільство, зводиться до того: або ми рухаємося до конкурентного порядку, або – до централізованої економіки.

Єдиним перспективним напрямом розвитку України є формування конкурентного порядку. Реалізація конкурентного порядку можлива за умови, якщо державна економічна політика відповідатиме певній системі принципів.

Основними принципами та напрямками політики формування конкурентного порядку є:

- а) скасування абсолютної більшості обмежень для конкуренції;
- б) стимулювання конкуренції, насамперед на основі різкого зменшення податкового навантаження та дерегуляції економіки;
- в) примусовий розпуск організованих владних економічних формувань.

Лише за такої політики можна сподіватися, що нинішня економічна система корпоративного ринку, де домінують обмежене число організованих угруповань, з часом перетвориться на систему конкурентного ринку, що є необхідною умовою не тільки ефективності економіки, але і її соціальної спрямованості, про що записано у статті 13 Конституції України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ойкен В. Основные принципы экономической политики / Пер. с нем. / Общ. ред. Л.И. Цеделина и К.Херрманн-Пилата, вступ. сл. О.Р. Лациса. – М.: «Прогресс», 1995.
2. Україна. Меморандум про економічний розвиток. Стратегічний вибір щодо прискорення та підтримки зростання // Документ Світового Банку від 31 серпня 2010 року №55895-UA. с. 2. Доступно з: http://siteresources.worldbank.org/UKRAINEEXTN/Resources/UA_CEM_UKR_complete.pdf
3. Хайек Ф.А. Право, законодавство та свобода: Нове викладення широкіх принципів справедливості та політичної економії: В 3-х т. Т. 1.: Правила та порядок / Пер. з англ. – Сфера, 1999.
4. Хайек Ф.А. Право, законодавство та свобода: Нове викладення широкіх принципів справедливості та політичної економії: В 3-х т. Т. 3.: Політичний устрій вільного народу: Пер. з англ. – Сфера, 1999.
5. Хайек Ф. Конкуренция как процедура открытия // Мировая экономика и международные отношения. – 1989. – №12, с. 6.
6. Хайек, Фридрих Август фон. Дорога к рабству // Пер. с англ. – М.: Новое издательство, 2005.

REFERENCES

1. Oyken V. Osnovnye principy ekonomicheskoy politiki [Basic principles of economic policy]. Moscow, "Progress", 1995 [in Russian].
2. Ukraine. Economic Memorandum. Strategic choices to accelerate and sustain growth. Document of the World Bank of August 31, 2010 no. 55895-UA, 2 p. Available at: http://siteresources.worldbank.org/UKRAINEEXTN/Resources/UA_CEM_UKR_complete.pdf.
3. Hayek F.A. Pravo, zakonodavstvo ta svoboda: Nove vykladennya shyrokykh pryncypiv spravedylyvosti ta politychnoyi ekonomiyi: V 3-kh t. [Law, Legislation and Freedom: A new statement of broad principles of justice and political economy: In 3 vol.]. Vol. 1, Pravyla ta porjadok, Sfera, 1999 [in Ukrainian].
4. Hayek F.A. Pravo, zakonodavstvo ta svoboda: Nove vykladennya shyrokykh pryncypiv spravedylyvosti ta politychnoyi ekonomiyi: V 3- kh t. [Law, Legislation and Freedom: A new statement of broad principles of justice and political economy: In 3 vol.]. Vol. 3, Politychnyy ustriy vil'nogo narodu, Sfera, 1999 [in Ukrainian].
5. Hayek F.A. Konkurencija kak procedura otkrytija [Competition as the procedure for opening]. Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija, 1989, no. 12, 6p. [in Russian].
6. Hayek F.A. Doroga k rabstvu [The Road to Serfdom]. Moscow, Novoe izdatel'stvo, 2005 [in Russian].